

לדוגמא, אפשר לחלק את המס לשניים: חציו מוניציפלי וחציו משקי, ואת החלק המשקי לחלק לשלושה חלקים: שני שלישי ממנו ישלמו החוכרים ושלישי ישלמו המחכירים. (אולם אם בתקציב הכללי היחס בין הצד המשקי לצד המוניציפלי שונה, יש לחשב את גובה המס באופן יחסי לחלקים השונים.)

מיסים, אם כי בניכוי מסויים. ובגלל שהמשק אינו שלהם, הסכום ייקבע ע"י המזכירות או ע"י בורר אובייקטיבי המכיר את בעיות התקציב המושבי. מאידך גיסא, מכיון שהבעלים עומדים לחזור לנחלותיהם אחר עשר שנים, ומן הראוי שישלמו מס כלשהו גם על הצד המשקי – יש להטיל עליהם את אותו חלק שנוכה מהחוכרים.

סימן צו

תורנות שמירה לתלמיד־חכם

א. שיטת החתם סופר

נאמר במשנה (ב"ב ז' ע"ב):
 כופין אותו לבנות לעיר חומה ודלתיים ובריח.
 ובגמ':
 ר' יהודה נשיאה רמא דשורא (הוצאות בניית החומה) אדרבנן. אמר ליה ר"ל: רבנן לא צריכי נטירותא.
 ובחידושי חתם סופר (דף ח' ע"א ד"ה מנדה) כתב, ואלו דבריו:
 וק"ל: דעד כאן לא קפטר רבנן אלא ממס וחומה, שהם מצד גלות ישראל וכדמשמע מקרא. "כל קדושו בידך". אבל שמירה כדרך שמלכות נשמרים ממלכויות אחרות – גם תלמיד־חכם חייב, כדמוכח ממרדכי (ב"ב פ"א סי' תע"ה) דמייתי מירושלמי (אולי צ"ל: מירושלים) ושיירי לשכה. עי"ש. וקשה, הרי תלמידי חכמים נותנים מחצית השקל, אלא ע"כ חומות העיר ממלחמת מלכויות גם תלמידי חכמים חייבים...
 וצ"ע בדבריו, שלמד מהמרדכי שהביא ראיה מירושלים, שבנו את חומותיה משיירי הלשכה, דהיינו ממחצית השקל (שקלים פ"ד מ"ב); ומכאן שגם מי שלא גר בעיר, כיון שיש לו חלק בעיר,

ראשי פרקים

- שאלה
 א. שיטת החתם סופר
 ב. זכות השוקלים להבעת דעה על השימוש בשיירי הלשכה
 ג. זכותו של המיעוט להביע דעה על שיירי הלשכה
 ד. סיכום שיטת החתם סופר
 ה. פטור תלמידי חכמים משמירה מדין צדקה
 ו. "גדול תלמוד תורה יותר מחצלת נפשות"
 ז. "תורתו אומנותו" לענין פטור משמירה
 תשובה
 מסקנות

שאלה *

עקב המצב הבטחוני השורר בארץ, נדרשת שמירה ביישובים רבים, לשם הגנה על חיי התושבים. השמירה נעשית בתורנות בין כל יוצאי הצבא המתגוררים במקום. נשאלת השאלה: האם גם תלמידי חכמים הגרים במקום צריכים להשתתף בשמירה, או שיש לפטור אותם מכך כדי שלא ייבטלו מלימודם?

* מרחשון תשמ"ט.

(הל' שקלים פ"א ה"ו) החובה היתה לתת מחצית מהמטבע היוצא בכל דור. ולדעת הראב"ד (השגה שם) מחצית השקל היא בערך קבוע, אך אם היה צורך ביותר – העלו את הסכום לפי הצורך.

ולדעת כולם הסכום הוא קצוב לכולם בשווה, "העשיר לא ירבה והדל לא ימעט". אך יתכן שהמטבע שנקבעה היתה יותר ממחצית השקל, או שחייבו להוסיף על מחצית השקל.

וא"כ יש לומר בדעת המרדכי, שהרחוקים מירושלים יכלו לדרוש שיורידו את הסכום הקצוב, כדי שמחצית השקל תכסה את צרכי העבודה בלבד, ואילו את חומות ירושלים יממנו תושבי ירושלים מכיסם. ומכיון שלא מצינו שיכלו לעשות כן, מכאן הוכיח המרדכי שגם הרחוקים חייבים לשאת בעול עם תושבי ירושלים בבנין החומות. וזאת מכיון שירושלים לא נתחלקה לשבטים, ולכל ישראל יש חלק בירושלים.

וכן החתם סופר רצה להוכיח מהעובדה שגם תלמידי החכמים נצטוו לתת את מחצית השקל במלואה, שאף הם נשאו בעול בניית החומות. ונראה שראיתו היא עפ"י שיטת הראב"ד, הסובר שיכלו להעלות את הסכום, ולכן נותרו שיריים לבניית החומות; וע"כ גם תלמידי חכמים חייבים בחומות. אך לשיטת הרמב"ם, הסובר שהיו חייבים להשתמש במטבע היוצא, אין ראיה, כי לא יכלו לפחות ממטבע היוצא. וייתכן שכוונתו לומר דא"נ: מכיון שתלמידי החכמים טוענים שהם לא צריכים נטירותא ולכן אינם חייבים לשאת בעול הבניה של החומות, ומכיון שאי אפשר לחלק במחצית השקל בין תלמידי-חכם לבין עם-הארץ – לא יבנו כלל את חומות ירושלים מכספי מחצית השקל, ויועידו את סכום מחצית השקל לעבודות המקדש בלבד. ואם ישארו שיריים, יעשו בהם דברים אחרים ולא חומות לעיר. ומאחר שלא מצינו שתלמידי החכמים יכלו לעכב בדבר, משמע שהם חייבים בבניית החומות.

וקשה, נהי דרבנן לא בעי נטירותא, וכי תעלה

צריך לסייע בבניית החומות. ומזה למד החת"ס, שמכיון שתלמידי חכמים ג"כ נתנו מחצית השקל, יש להוכיח מכאן שגם הם חייבים בשמירה ממלכויות.

ולענ"ד לכאורה לא קרב זה אל זה. שהרי מחצית השקל היא מצוה מהתורה על כל אחד ואחד מישראל, "העשיר לא ירבה והדל לא ימעט". אלא שבלשכה נותרו שיריים ובנו מהם את חומות ירושלים. א"כ מה הראיה שגם מי שאינו תושב העיר חייב בחומות, הרי אי אפשר בלאו הכי! וכי מי שלא גר בירושלים יכול היה לשלם פחות ממחצית השקל שקבעה התורה?! וייתכן לומר שמי שלא גר בירושלים יכול היה לטעון, שמאחר שנותרו שיריים בלשכה, סימן הוא שאין צורך להוסיף על מחצית השקל, ואפשר להסתפק במחצית השקל בלבד, ואז לא ישארו שיריים; ואת חומות ירושלים יבנו תושבי ירושלים ולא אחרים.

ומצינו שמותר להוסיף על מחצית השקל מהכתוב בנחמיה (י' ל"ג):

והעמדנו עלינו מצוות, לתת עלינו שלישית השקל בשנה לעבודת בית אלהינו.

ועי"ש במפרשים, שהכוונה היא לנתינת שלישית השקל נוסף על מחצית השקל. אמנם התוס' (ב"ב ט' ע"א ד"ה שנאמר) פירשו שהכוונה היא לבדק הבית. אך פשוטו של פסוק עוסק גם בעבודת הקרבנות. ועי' רמב"ן (על התורה, שמות ל' ב). במסכת שקלים (פ"ב מ"ד) נחלקו ר' שמעון ור' יהודה: ר' שמעון סובר שמחצית השקל היתה קצובה לדורות, מימי משה רבנו, לא פחות ולא יותר. (ולדעתו צריך לומר שאם לא הספיקו השקלים, גבו פעם נוספת; ואולי פעמים נוספות. ואעפ"י שמבואר שם בירושלמי, הל' ג', שאין מטריחין על הציבור יותר מג' פעמים בשנה – יתכן שלדעת ר' שמעון הטריחו יותר, או שרק הגביה הראשונה היתה כשיעורה של תורה ויתר הגביות היו בשיעור אחר, לפי הצורך. בדומה לכך עי' מש"כ התוס', שבועות י"ד ע"א ד"ה דלא). ולדעת ר' יהודה שינו את המטבע בכל דור לפי הצורך, ובכל פעם גבו מחצית מהמטבע שנקבעה. לדעת הרמב"ם

ב"ב ח' ע"ב ד"ה ולשנות), הסובר שמותר לשנות קופה של צדקה אפילו לדבר הרשות, א"כ ודאי שמותר לבנות את החומה משיירי הלשכה. והתוס' (שם) כתבו בפירוש שר"ת היה נוהג לתת מעות קופה לגמ"ח העיר, ומשמע שמותר לשנות גם ממה שנגבה מתלמידי חכמים, ואפילו למטרות שאינם חייבים בהן. ואולי סובר המרדכי כהר"י מיגש (ב"ב ח' ע"ב, מובא בטור י"ד סי' רנ"ו), שרק לדבר מצוה מותר לשנות ולא לדבר הרשות, ומי שאינו מחוייב בדבר, מיקרי עבורו דבר הרשות ולא דבר מצוה. אלא שרוב הפוסקים סוברים כר"ת ולא כהר"י מיגש (עי' ב"י יו"ד סי' רנ"ו ד"ה ומ"ש בשם, ש"ך שם ס"ק ז'. ועי' בהגר"א, ס"ק ז', שדחה את דאיות ר"ת). ועוד יש לומר, שגם אם אינם חייבים לתת למטרה מסוימת, סוף־סוף מצוה יש בכך.

מיהו עיין בש"ך (שם) שכתב שמה שמותר לשנות הוא דווקא בקופה קבועה, שאם יחסר להם יגבו פעם אחרת; אך במגבית חד־פעמית לא ישנו מצדקה לצדקה. והדבר מבואר בב"י (ד"ה ומ"ש בשם). אך בנד"ד י"ל שמחצית השקל אינה דומה לקופה קבועה, שהרי הסכום קצוב: מחצית השקל, "העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט". ואע"פ שאם יחסר יגבו עוד, מ"מ בדרך כלל אין צורך לגבות כל פעם מחדש, ולכן אין לשנותה לדבר הרשות. וא"כ, גם לר"ת אסור לבנות חומה משיירי הלשכה אא"כ כל התורמים חייבים בה. נמצא איפוא שיש לשוקלים זכות הבעת דעה מה ייעשה בשיריים שנותרו מתרומותיהם. ואע"פ שאינם בעלים גמורים על מה שתורמו, יש להם זכות של בעלים למנוע שימוש בשיריים בניגוד לדעתם. ומאחר שמצינו שהשתמשו בשיריים לבניית חומות העיר ומגדליה, מוכח שאינם יכולים להתנגד לכך.

מיהו עדיין יש לשאול, שהרי לאחר שתורמו, אין לתלמידי החכמים שום זכות, לכאורה, להביע דעה כלשהי בענין השימוש בשיריים. כי הזיקה בין השקלים לבין הציבור נותקה לחלוטין. שהרי בזה נחלקו לכאורה הכהנים ובן

על דעתך שתלמידי החכמים לא איכפת להם מכך ש"העיר ירושלים והמחוזות היו לחרפה ולביזות"? היכן כבוד ירושלים וכבוד המקדש? הרי כבודם מחייב שיהיו להם חומות כמו כל עיר הבנויה על תילה! וכי תלמידי חכמים פטורים ממצוה זו של כבוד ירושלים!?

ויש לומר דאח"כ, תלמידי החכמים היו סוברים ש"פרזות תשב ירושלים", ככתוב בזכריה (ב' ח'). וזהו כבודה של ירושלים, שתשב פרזות ללא חומות, וה' יהיה לה למגן; ועצם העובדה שיש להם חלק בירושלים, יש בו בכדי להגן על ירושלים, ואין צורך בחומות. ולכן אי אפשר לבנות את חומות ירושלים משיירי הלשכה שיש להם חלק בהם, אלא יש להשאיר את הסכום הקצוב, לפחות לדעת הראב"ד, ולבנות את חומות ירושלים מכספים אחרים. ומכאן הוכיח החתם סופר שבשמירה כמו שהמלכות עושה, גם תלמידי חכמים חייבים.

ב. זכות השוקלים להבעת דעה על השימוש בשיירי הלשכה

עוד נראה לענ"ד לומר, שלדעתם של המרדכי והחתם סופר, שיירי הלשכה שייכים לשוקלים. אמנם אי אפשר להחזיר להם את הכסף, אך מכיון שהשוקלים עשו כן רק כדי שיהיה להם חלק בקרבנות הציבור, יוצא שלגבי כל מה שאין בו צורך לקרבנות, יש להתחשב בדעתם של השוקלים שיאמרו מה ייעשה בתרומתם. ואע"פ שהכסף שנותרו הוא קדוש, בדרך כלל יש לתורם זכות לחללו מבלי להוסיף חומש, ולכן יש לו גם זכות במחצית השקל, לפחות להביע דעה מה ייעשה בכסף. ולכן אם אמנם תלמידי חכמים פטורים מבניית החומות, הם יוכלו לדרוש ששיירי הלשכה לא ישמשו לבנין החומות אלא למטרות אחרות הנראות לדעתם.

ואע"פ שהנותן צדקה לגבאים, רשאים הם לשנות לכל מה שירצו, יתכן שלדעת המרדכי אין הם רשאים לשנות לדברים שאין התורמים מחוייבים בהם כלל. מיהו לדעת ר"ת (מובא בתוס')

ולכן טענו שאם יתנו את השקלים, יצטרכו לשרוף את המנחות הללו. אך בענין בניית החומות, מכיון שרוב בני העם גרים מחוץ לירושלים, היה עלינו להתחשב בהם ולהימנע מלבנות את חומות העיר מהשיריים. אלא ע"כ גם הם חייבים להשתתף בבנין החומות. אך לדעת החת"ס, שנראה מדבריו שלמד מכך שלכאורה צריך היה להתחשב בדעתם של תלמידי החכמים בקביעת ייעודם של שירי הלשכה – קשה: הרי תלמידי החכמים מהווים מיעוט בעם, ואין להתחשב בדעתם, כשם שאין אנו מתחשבים בדעת הכהנים. וא"כ כיצד הביא החת"ס ראייה מהמרדכי?

ג. זכותו של המיעוט להביע דעה על שירי הלשכה

ונראה לענ"ד ליישב את שיטת החת"ס, הסובר שיש להתחשב גם בדעת מיעוט של הציבור, עפ"י האבנ"מ (סי' כ"ח ס"ק ל"ג). המשנה (שקלים פ"א מ"א) מדברת על קטן המביא שקלים למקדש. והרע"ב (ד"ה וקטנים) מבאר שהכוונה לקטן שאמנם הגיע לגיל בר מצוה אך עוד לא הגיע לגיל עשרים. ולדעתו אין אפשרות לקבל שקלים מקטן ממש, מפני שאינו יכול להקנות את השקלים. לעומת זאת, הרמב"ם (בפיה"מ שם) כתב שהכוונה היא לקטן שלא הגיע לגיל בר מצוה.

על כן הקשה בשערי המלך (הל' שקלים פ"א ה"א): הרי מהתורה קטנים אינם יכולים להקנות, ונמצא שהקרבת שקונים מכספם אינם שייכים לציבור, והקרבת פסולים? ותירץ, שממונם של הקטנים בטל ברוב. ואע"פ שמטבע הוא חשוב ואינו בטל, זהו רק מדרבנן. והקשה עליו האבנ"מ, שמה שממונו אינו בטל ברוב, הוא מהתורה, כמבואר במסכת ביצה (ל"ח ע"ב): "וכי יאכל הלה וחדי?!" כלומר, שלא יתכן שממונו של האחד יתרבה על חשבון ממונו זולתו. אמנם המטבע עצמה בטלה ברוב, אך ערכה לא בטל. ועי"ש שחילק בין הדין שכהנים שוקלים לבין קטן, שלדעתו אינו יכול לשקול. כי בכהנים השאלה היא איסורית, אם המנחה טעונה

בוכרי עם רבן יוחנן בן זכאי במסכת שקלים (פ"א מ"ד):

אמר רבי יהודה: העיד בן בוכרי ביבנה, כל כהן ששוקל, אינו חוטא. אמר לו רבן יוחנן בן זכאי: לא כן, אלא כל כהן שאינו שוקל – חוטא. אלא שהכהנים דורשים מקרא זה לעצמן (ויקרא ו' ט"ז): "כל מנחת כהן כליל תהיה, לא תאכל". הואיל ועומר ושתי הלחם ולחם הפנים שלנו, האידך נאכלים?

ומצינו א"כ שהכהנים דרשו שהדין שכל מנחת כהן כליל תוקטר חל גם על מנחת העומר ושתי הלחם, כי יש להם חלק במנחות אלו, וחלק זה טעון שריפה; לכן סברו שעדיף שלא יתרמו. ולדעת ריב"ז הם חייבים לתרום, שנאמר (שמות ל' י"א): "כל העובר על הפקודים". ופירש הרוגאצ'ובי (עי' מפענח צפונות פרק ה') שהמחלוקת נעוצה בחקירה מהו גדר הציבור? האם דינו כשותפין שיש לכל אחד ואחד חלק ברכוש המשותף, או שהציבור הוא מהות בפני עצמה, ואין ליחידים שום חלק ברכוש הציבור (וזהו אישיות משפטית עצמאית, בלשון המשפטיים)? ועיין בהרחבה במאמרנו "חיי ההלכה בקיבוץ" (לעיל סי' ג' אות ה' ראה ד', וכן סי' מ"ז אות ב').

ונמצא שלהלכה – דקיי"ל שהכהנים שוקלים מחצית השקל, ולא חיישינן לחיוב שחל על המנחה לשורפה – המנחה שייכת לציבור ולא ליחידים, ואין לכהנים שום חלק אישי במנחת העומר ושתי הלחם. וא"כ הוא הדין בנד"ד, אין לתלמידי החכמים שום חלק אישי בשיריים. וא"כ הם עצמם אמנם פטורים מלבנות את החומות. והחומות נבנו מכספי הציבור ולא מכספם האישי.

לאור האמור יש מקום לחלק בין המרדכי לחתם סופר. וע"כ צריך לומר שהן המרדכי והן החתם סופר אינם סוברים כהרוגאצ'ובי אלא כשיטת רש"י (ערכין ד' ע"א ד"ה שלנו), שפירש שלדעת ריב"ז חלקם של הכהנים במנחות בטל ברוב, ולכן אין המנחה טעונה שריפה. ואילו הכהנים חששו למיעוט ולא הלכו אחרי הרוב;

לעתיד לבוא נאמר (זכריה ב' ח') "פרזות תשב ירושלים"; אך בינתיים חומותיה ומגדליה הם כבודה. ובכבודה של ירושלים גם תלמידי חכמים חייבים.

ה. פטור תלמידי חכמים משמירה מדין צדקה

גם החזו"א (ח"מ ב"ב סי' ה' ס"ק י"ח) התקשה בדברי הגמ' האומרת שרבנן לא צריכי נטירותא, ושאל: הרי אין סומכין על הנס! ותיירץ החזו"א שתלמידי חכמים פטורים משמירה כשם שפטרו אותם ממיסים, משום שאינם טורחים אלא לפרנסתם בלבד ולא להרוויח ממון, בגלל עסקם בתורה. ואע"פ שלא פטרו אותם ממיסים לצורך באר מים ותיקון דרכים, משום שגם הם זקוקים למים ולדרכים – חומה שאני, שמאחר שבאמת התורה מגנת עליהם יותר מאשר על יתר בני אדם, לכן ראוי לפוטרים ממס זה.

העולה מדבריו הוא שאין זה פטור בעצם, אלא כעין צדקה, שהציבור נוטל על עצמו את עול המסים של תלמידי חכמים; משום שאין להם עודף ממון וזמנם מוקדש כולו לתורה, והתורה באמת גם מגינה עליהם יותר. ועל שם שכתב שבעיר שכולם תלמידי חכמים כולם צריכים לסייע בבנין החומות. וכשיש הרבה תלמידי חכמים, אין בני העיר חייבים להוסיף על המס לבנין החומות ביותר מחומש מנכסיהם, והכל מדין צדקה. וכדברי החזו"א כתב גם בדברות משה (על ב"ב, פרק א' הע' ל"ח). יעוי"ש. ועל מאמרנו "מצוות תלמוד תורה" (לעיל, פתיחה, אות ז).

ולאור דברי החזו"א, צ"ע אם יש מצוות צדקה גם בדבר הכרוך בטירחת הגוף. אמנם מצינו גמילות חסד שבגופו, המקבילה לצדקה שאדם עושה בממונו. אולם לגבי סיוע לתלמידי חכמים, אמנם מצינו שפטרום מתשלומי ממון כדי שלא ייטרדו בפרנסתם; אך חובה מיוחדת של גמילות חסד בגופו לסייע לתלמידי חכמים, מנין לנו? ובאמת מצינו בגמרא (ב"ב ח' ע"א):

הכל לכריא פוּדִיא (רש"י: חפירת בור לשתות מים).

שריפה. ואע"פ ששורש הבעיה הוא ממוני, השאלה העומדת לפנינו היא איסורית, כמבואר בביצה (שם) שלענין איסורין, כגון: תחומין – הולכים אחר הרוב. מה שאין כן בשאלת בעלותם של הקטנים על הקרבנות, שהיא שאלה ממונית. ומכיון שחלק מהקרבנות שייך לקטנים, שאינם בני הקנאה – הקרבן הוא קרבן יחיד ולא קרבן ציבור, ובזה לא הולכים אחר הרוב. וא"כ הוא הדין בנד"ד, השאלה היא ממונית. תלמידי החכמים טוענים שיש להם עדיין זכות להביע דעה בענין השקלים ששקלו ונשתיירו, ובזה אין הולכין אחר הרוב. ואם בכל זאת בונים את החומה משקליהם, מוכח שגם הם חייבים בבנין החומה.

ד. סיכום שיטת החתם סופר

בסיכום, לדעת החת"ס אין תלמידי חכמים פטורים מדבר שיש בו מניעת סכנה לציבור ולהם, ורק מן המס והחומה שהם מצד הגלות הם פטורים (כנראה, משום שהגלות היא עונש על ביטול תורה, כמבואר שם, ח' ע"א, דכתיב: "גם כי יתנו בגויים עתה אקבצם ויחלו מעט ממשא מלך ושרים"). וריש לקיש, שאסר על ר' יהודה נשיאה להטיל מס חומה על תלמידי חכמים (ב"ב ז' ע"ב), זה משום שהשלטון בארץ היה בידי הרומאים. אך כשהשלטון הוא בידי ישראל, והשמירה היא על מקום השייך למלכות ישראל – גם תלמידי חכמים חייבים.

אלא שהדברים עדיין צ"ע, שהרי גם לסכנות האורבות למלכות ישראל יש גורמים רוחניים פנימיים, ותלמידי חכמים העוסקים בתורה מונעים זאת בתורתם. "וחובל עול מפני שמן" (ישעיה כ"ז י'), נאמר על חזקיה מלך יהודה (סנהדרין צ"ד ע"ב). וא"כ גם במלכות ישראל יש לפטור את תלמידי החכמים מבנין החומות. והראיה שהביא החת"ס מחומות ירושלים אינה ראייה כ"כ, כי שם מדובר על כבוד ירושלים, וכמאמר הכתוב (תהילים מ"ח י"ג-ד): "סובו ציון והקיפוה, ספרו מגדליה, שיתנו לבכם לחילה...". אמנם

1. "גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות"

יש שרצו ללמוד מהאמור במגילה (ט"ז ע"ב):
 "כי מרדכי היהודי משנה למלך אחשורוש, וגדול
 ליהודים, ורצוי לרוב אחיו" (אסתר י' ג'). לרוב
 אחיו - ולא לכל אחיו. מלמד שפירשו ממנו
 ממצאת סנהדרין. (רש"י: לפי שבטל מדברי תורה
 ונכנס לשררה). אמר רב יוסף: גדול תלמוד תורה
 יותר מהצלת נפשות. דמעיקרא חשיב ליה למרדכי
 בתר ארבעה זקנים) ולבסוף בתר זמיושה.

ורצו להוכיח ממימרא זו שהעוסק בתורה פטור
 מלהציל אדם הנמצא בסכנה (עי' בהרחבה במאמרו
 של הרב אברהם שרמן שליט"א: "גדול תלמוד תורה יותר
 מהצלת נפשות", "תחומין" ז' עמ' 337-336). ודבר זה
 מוקשה: הרי כל המצוות דוחות תלמוד תורה
 (רמב"ם הל' תלמוד תורה פ"ג ה"ד), וק"ו פיקוח נפש!
 אלא ע"כ כוונת חז"ל היא לא להצלת נפשות
 ממש, אלא להצלה מחשש דחוק של סכנה, כפי
 שנוכיח לקמן, או כאשר יש אחרים שיכולים
 להציל.

וכתב המהר"ל (אור חדש, בסוף הספר) שרק
 מיעוט מהסנהדרין פרש ממנו, אך הרוב נשאר
 נאמן למרדכי, משום שסוף-סוף עסק בהצלת
 נפשות. ומשמע שמה שתלמוד תורה גדול
 מהצלת נפשות הוא רק לענין המעלה, שיש
 לחלוק כבוד לתלמידי חכמים יותר מאשר
 למציל נפשות; ולכן בתחילה נמנה מרדכי אחרי
 ארבעה זקנים ולבסוף אחרי חמישה זקנים. אך
 מצד החיוב, אין ספק שחובת הצלת נפשות
 דוחה תלמוד תורה, עי"ש. וכן מסתבר, שלא
 מצאנו מצוה הנדחית מפני תלמוד תורה, וקל
 וחומר פיקוח נפש הדוחה את כל המצוות
 שבתורה.

ובהמשך המאמר ("תחומין" שם עמ' 346-343) רצה
 לפרש דברי גמרא זו על פי שו"ע הגר"ז (הלכות
 תלמוד תורה פרק ג' בקונטרס אחרון) שחילק בין
 מצוות ידיעת התורה למצוות תלמוד תורה,
 וכתב שרק מצוות תלמוד תורה נדחית מפני
 קיום מצוות אחרות, אבל מצוות ידיעת התורה

אפילו מרבנן. ולא אמרן אלא דלא נפקי באכלוזא
 (רש"י: שאין הם עצמם יוצאין בהכרזה לחפור אלא
 שוכרים פועלים). אבל נפקי באכלוזא, רבנן לאו בני
 מופק באכלוזא נינהו.

ובמצב זה הציבור חופר את בורות המים עבור
 תלמידי החכמים. וא"כ מצינו גם חובה של
 גמילות חסד שבגופו לפטור תלמידי חכמים
 מטירחה שאינה הולמתם. וכן מצאנו בגמרא, על
 הערך של מי שעושה פרקמטיה לתלמיד-חכם,
 שזוהי גמ"ח שבגופו. וא"כ הוא הדין לתורנות
 שמירה, שמן הראוי שאחרים ישמרו במקומם.

אלא שיש לחלק בין המקרים: "כריא פתיא"
 היא חפירת באר, ויש בה טירחה קשה
 ומלוכלכת בעפר ובבוץ, שאין תלמידי חכמים
 רגילים לה, והיא ביזיון עבורם. ואכן מבואר
 ברמב"ם (הל' תלמוד תורה פ"ו ה"י) שהבעיה בכריא
 פתיא אינה מצד הטירחה וביטול הזמן אלא מצד
 ההתבזות בפני עמי הארץ. ומכאן שאילו היתה
 אפשרות לבצע את החפירה בצינעא, היו גם
 תלמידי החכמים חייבים בה. וא"כ חיוב זה
 המוטל על עמי הארץ אינו מצד גמילות חסד
 שבגופו כלפי תלמידי חכמים, ואף לא מצד
 החזקת התורה בישראל, אלא מכוח האיסור
 לבזות תלמידי חכמים. לעומת זאת, שמירה, אין
 בה טירחה וביזיון אלא נשיאת נשק, שגם
 תלמידי חכמים יכולים לעשותה. וא"כ אין
 לפוטרום מתורנות שמירה. (ועי' שבת ס"ג ע"א, שלר'
 אליעזר כלי נשק תכשיט הוא לו. ואף לרבנן, הסוברים
 שגנאי הוא לו, אין זה ביזיון כמו כריא פתיא, ורק לענין
 שבת אמרו כן שאינו מלבוש המותר במשא.)

אך נראה שיש מקום לחלק בין צורות שונות
 של שמירה: שמירה בשער של יישוב, שיש בה
 פתיחה ידנית של השער לכל מי שנכנס ויוצא
 - יש בה ביזיון מסוים, מפני שזהו כמין שירות
 לכל אחד מהנכנסים. לעומת זאת, נסיעה בג"פ
 ביטחון או איוש של עמדת שמירה אחרת, אין
 בה ביזיון, ואין מניעה שגם תלמיד-חכם יבצע
 אותה.

דוחה את קיום כל המצוות. ועל זה אמרו שגדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות. כלומר, שמצוות ידיעת התורה של תלמיד-חכם בשנות צעירותו, שכולו עסוק בידיעת התורה, פוטר אתו מהצלת נפשות. (וכ"כ בעינים למשפט, ב"ב ז' ע"ב ציון ט' בסופו).

ודבריו מוקשים מאד. וכי מי שעוסק במצוות ידיעת התורה פטור מתפילה וברכת המזון, מלולב, מסוכה ומגילה וכדו' וקל וחומר למצוות הצלת נפשות, הדוחה את כל המצוות שבתורה. וגם הגר"ז (בשו"ע שלו) לא כתב כן אלא לגבי מצוות "פרו ורבו", שאין לה זמן קבוע (עי' לעיל סי' ס"ו אות ד"ה). וכן הדין לענין קבורת מת, שאינה מצוה המוטלת על אדם מסויים. אך אילו היה מדובר במתו של אותו תלמיד-חכם, ודאי שהיה מחויב לבטל תורה כדי לקיים את מצוות קבורת מת.

ועוד, מרדכי היהודי, מן הסתם, היה כבר במצב של יודע תורה, שהרי היה אחד מהסנהדרין, ולשם כך היה חייב להיות בקי בכל התורה כולה. וכל חיובו באותה שעה היה רק מצוות תלמוד תורה, וא"כ היה רשאי לבטל מצוה זו מפני הצלת נפשות, ומדוע פירשו ממנו אפילו מקצת מהסנהדרין?

אלא בוודאי הכרח לפרש מימרא זו באופן אחר, שבאופן עקרוני מעלתה של מצוות תלמוד תורה עדיפה מהצלת נפשות, ולכן כבודו של תלמיד-חכם גדול ממציל נפשות, וכמו שכתבנו לעיל. אך למעשה מרדכי היה רשאי לבטל תורה. (המקצת שפירשו ממנו, אכן שלא כדיון עשו, או שסברו שכבר אין יותר סכנה ואין צורך בהמשך תפקידו של מרדכי או משום שלא רצו לחלוק כבוד לעסקן ציבורי יותר מאשר לתלמיד-חכם, ומכיון שמרדכי הפך להיות משנה למלך, לא רצו לכבדו מדין זה, ולכן פירשו ממנו).

ומה שמצינו שאין מבטלין תינוקות של בית רבן אפילו לבנין בית המקדש (שבת קי"ט ע"ב), מסתבר שהדברים אמורים דווקא על בנין בית המקדש, שהיא מצוה שאינה מוטלת על מישהו מסוים, אלא על הציבור כולו, וגם אין לה זמן

מסוים. אך מצוה אישית, שזמנה עובר (כגון תפילה וברכת המזון וכדו'), בוודאי גם תינוקות של בית רבן חייבים בה, ומבטלים תלמוד תורה בשבילה. והנה המימרא הסמוכה לזו במגילה (ט"ז ע"ב) היא "גדול תלמוד תורה יותר מבנין בית המקדש". ולפי הנאמר לעיל הדברים מבוארים, שרק מצוות בנין בית המקדש נדחית מפני תלמוד תורה של תינוקות של בית רבן, ולא מצוה אחרת.

וכן יש לומר בענין המימרא הסמוכה במסכת מגילה (ט"ז ע"ב):

אמר רבה, אמר ר' שמואל בר מרתא: גדול תלמוד תורה יותר מכיבוד אב ואם. שכל אותן שנים שהיה יעקב אבינו בבית עבר, לא נענש.

ויש לומר שמצוות כיבוד אב ואם שונה משאר המצוות, שכן אף אביו חייב בכבוד ה', ולכן תלמוד תורה גדול ממנה. ואעפ"כ מצאנו בקידושין (לא ע"ב) באבימי שביטל תורה כדי לכבד את אביו. וכך הדין, שאם אדם עוסק בתורה, ואביו רוצה ממנו מים – חייב הבן לבטל תורה כדי להשקות את אביו מים. ושאינו יעקב אבינו, שהיה בבית המדרש של שם ועבר, ואביו ואמו לא יכלו לבקשו שיכבדם. וא"כ אין כאן ביטול ישיר של מצוות כבוד אב ואם, אלא הימנעות מהאפשרות לקיים את המצוה; ורק זה נדחה מפני תלמוד תורה. וכך נפסק להלכה בשו"ע (יו"ד סי' ר"מ סעי' י"ג). ועי' לעיל, מאמר פתיחה (אות ט"ז).

העולה מכל זה, שגם לענין הצלת נפשות, לא מדובר שם בגמרא על הצלה ישירה. שהרי המדובר הוא לאחר תליית המן והריגת כל שונאי ישראל. ומרדכי התמנה למשנה למלך רק כדי למנוע חשש של סכנות נוספות. דבר זה נדחה מפני תלמוד תורה לדעת המיעוט בסנהדרין, אך לא הצלת נפשות ישירה, ודו"ק. ועיין עיניים למשפט (ברכות י' ע"ב סוף ד"ה קצין דלתות היכל).

אמנם יש לומר שתורנות שמירה אינה דומה להצלת נפשות שאינה יכולה להתקיים ע"י

– הרי הוא בגדר של "תורתו אומנותו". למשל, ר"מ שיש לו משרה בהיקף מקובל לצורך התמסרותו לכתה או לשיעור, ואינו מוסיף לו שעות נוספות מעבר לכיתתו, שיעורו ושיבתו, אלא מקדיש את כל יתרת זמנו לתורה – הרי הוא תלמיד-חכם שתורתו אומנותו. וכן דיין, שבלאו הכי אסור לו לעסוק בפרנסות אחרות, או רב, אם פרנסתו מובטחת לו מצד רבנותו, ואין הוא עוסק בפרנסות נוספות שאינן קשורות לעבודתו (כגון: עריכת חתונות במקום אחר, שיעורים והשגחת כשרות במקומות אחרים וכדו') – הרי הוא בכלל "תורתו אומנותו". (וזאת בתנאי שמשכורתו כרב מספקת לפרנסתו, כי יש רבני בתי כנסת או שכונות שאין משכורתם מספקת, והם צריכים להשלים את פרנסתם ממקומות אחרים. ואם הם לא עושים דבר נוסף

מעבר להשלמת הכנסתם – הרי שתורתם אומנותם).

ומכיון שתלמיד-חכם הוא מי שבכל רגע פנוי שלו הוא עוסק בתורה (עיין שו"ע יו"ד סי' רמ"ג סעי' ה'), יוצא שכשם שאנו פוטרים אותו ממיסים כדי שלא יטרח בפרנסתו יותר מהרגלו – הוא הדין לענין שמירה, שעלינו לפוטרו משמירה כדי שיקדיש את כל זמנו לתורה. וכן מצינו (ב"ב כ"ב ע"א), שנתנו לרב דימי מנהרדעא למכור את סחורתו לפני כולם, כדי שלא ייטרד זמן רב מדי בפרנסתו ויוכל להקדיש את כל זמנו לתורה. וכן הוא בענין "שרי בתיגרא" (שבועות ל' ע"א).

ואעפ"כ, לצורך דברים שגם תלמיד-חכם זקוק להם, הדבר יהיה תלוי במחלוקת שבין הרמב"ם לבין רוב הראשונים: לדעת הרמב"ם, כשם שתלמיד-חכם טורח למזונותיו, כי בלעדיהם אינו יכול לחיות – כמו כן צריך הוא לטרוח לצורך שמירתו. ולדעתו אין הציבור צריך לפרנס תלמידי חכמים על חשבוננו. והרמב"ם אף אוסר על תלמיד-חכם להטיל את עצמו על הציבור (וכמו שהאריך בפי"ה"מ, אבות פ"ד מ"ז). אולם רוב הפוסקים חולקים עליו וסוברים שמוותר לתלמיד-חכם להתפרנס מן הציבור (שו"ע יו"ד סי' רמ"ו סעי' כ"א בהג"ה). אך לכו"ע הציבור אינו חייב לפרנס תלמידי חכמים אלא מדין צדקה בממונו,

אחרים. שהרי תורנות שמירה, כשמה כן היא, שיש גם אחרים היכולים לעשותה, ואכן הם מקיימים אותה בזמנים אחרים. ומצוה שיכולה להתקיים ע"י אחרים אינה מבטלת תלמוד תורה (עי' מו"ק ט' ע"ב). אלא שהדבר תלוי במספר השומרים במקום. אם הם רבים, אין בהימנעותו של תלמיד-חכם משמירה משום פגיעה באחרים. אך אם הם מעטים, הימנעותו של תלמיד-חכם מלהשתתף בתורנות השמירה מטילה עומס יתר על אחרים. וצ"ע אם דבר זה נחשב כמצוה היכולה להתקיים ע"י אחרים. לבירור השאלה מהו הגבול בין מעטים לרבים, עיין להלן במסקנה.

ז. "תורתו אומנותו" לענין פטור משמירה

בגדר תלמיד-חכם שתורתו אומנותו יש לעיין בהערות של מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל (בצומת התורה והמדינה" ח"ב עמ' 329 הע' 12). הוא מתייחס שם לדברי הרמב"ן (מובא בשטמ"ק ב"ב ח' ע"ב ד"ה מצאתי), ולדעתו הם אינם סותרים את מה שנפסק בשו"ע (יו"ד סי' רמ"ג סעי' ב'), שאם יש לו מעט אומנות או מעט מו"מ – נקרא "תורתו אומנותו". והרמב"ן לא התכוון אלא למי שמתפרנס מהלימוד עצמו בדרך המותרת, כגון שכר שימור או שכר פיסוק טעמים.

ולכאורה לפי זה תלמידי חכמים רבים בדורנו אין להם גדר של "תלמיד-חכם" לענין זה. והכוונה היא לרמ"ם, דיינים, רבנים וכדו', שאינם מקבלים שכר בטלה מצומצם בלבד אלא מקבלים משכורת לפי שעות עבודה וכדו'. מה גם ששכרם אינו כה מצומצם.

ואעפ"כ נראה, שכשם שלענין עצם המושג "תלמיד-חכם" קבעו הפוסקים שלדין הפטור מתשלום עבור שמירת העיר ההגדרה היא יחסית, ויש לפטור כל מי שהוא תלמיד-חכם ביחס לאחרים (עיין שו"ע יו"ד סי' רמ"ג ס"ק ח'), הוא הדין לענין פרנסתו. אם המדובר בתלמיד-חכם העוסק לפרנסתו ואינו מחפש לו פרנסות נוספות, כי הוא מקדיש כל זמנו הפנוי ללימוד

את הרמה הרוחנית של הציבור כולו ובכך תורתו מגינה על הישוב כולו. ולכן מן הראוי שהם יקבלו עליהם את עול שמירתו, למענם, שילמד תורה, ותורתו תשמור עליהם. שהרי "נטורי קרתא" האמיתיים הם לומדי התורה. אך דבר זה צריך להיעשות מתוך הבנה ורצון טוב. וכלל זה ראוי רק ליישוב שכולו מעריך תורה ורוצה לנהוג לפי דרכה של תורה, ובא לקבל עצה כיצד לנהוג. אך במקום שאין הערכה מספקת לתורה, אין לו לתלמיד-הכם להטיל את עצמו ביוזמתו על הציבור, ועיניו צריכות להיות בראשו כיצד למנוע לזות שפתים. ובמקום כזה, אדרבה, עליו להראות דוגמה אישית לאחרים ע"י כך שימלא את שמירתו באחריות.

אך אין להקיש מדברים אלו לתלמידי ישיבות צעירים, אשר כידוע, אם לא יקדישו את זמנם לתורה בגיל צעיר, לא יוכלו להתפתח ולהיות תלמידי חכמים, והסכנה האורבת לעם ישראל היא לא רק סכנה פיסית אלא גם סכנה רוחנית. ועינינו הרואות שללא תורה עלולה להתרופף הזיקה לעם ישראל ולארץ ישראל. שכן "אין אומתנו אומה אלא בתורותיה". ו"ארץ ישראל בלי תורה היא כגוף בלא נשמה". מאידך גיסא, עדיין סכנת מלחמה מרחפת עלינו; ובשעת חירום קשה זקוקים לכל חייל. לכן יש לפתור סוגיא זו בהבנה בין ראשי הישיבות לבין האחראים על הביטחון.

מסקנות

- א. לדעת המרדכי, גם מי שלא גר בעיר חייב להשתתף בהוצאות בניית החומות, כשם שמה שנשאר ממוחצית השקל שימש לבניית חומותיה של ירושלים.
- ב. לדעת החתם סופר, אמנם תלמידי חכמים פטורים משמירה בזמן הגלות, אבל הם חייבים להשתתף בשמירה על מלכות ישראל.
- ג. יש מחלוקת בין התנאים ובין הפוסקים אם מחצית השקל הוא ערך קבוע אלא שמוסיפים עליו לפי הצורך או שהוא ערך שיכול להשתנות לפי המטבע היוצאת.

ואילו בגופו לא מצינו חיוב כזה. ורק הקלו מעליו דברים שאין הוא זקוק להם אישית כגון חומה. אך לצורך שמירת גופו, שגם הוא זקוק לה – יתכן שגם הוא חייב לשמור כאחרים. ועיין בשו"ת הרדב"ז (ח"ב סי' תשנ"ב) שחידש שרק כאשר המלך מחייב את העיר להעמיד שומרים, אז תלמידי החכמים פטורים מלשלם מס זה או לצאת לשמירה. אך כאשר תלמידי החכמים תובעים מבעלי הבתים שיעמידו שומרים לעיר ופוטרים את עצמם מלשמור – לוקה מידת הדין. ולכן אם תלמיד-הכם סבור שהמקום זקוק לשמירה, כלומר שאינו סומך על כך שתורתו בלבד מגנא ומצלא עליו, מן הראוי שייכנס לתורנות השמירה וישמור כיתר בני המקום.

תשובה

למעשה נראה שהדין תלוי בגודל היישוב. ביישוב גדול אפשר לפטור תלמיד-הכם משמירה. אך ביישוב קטן, שעול השמירה כבד בו מאד, קשה לדרוש זאת מהציבור, וגם תלמיד-הכם יישא בעול עם הציבור וינצל את זמן השמירה לחזרה על לימודו. אולם צ"ע מה השיעור של יישוב גדול ומהו של יישוב קטן? ולדוגמא, יישוב של שלושים תושבים, שבו כל אחד מהתושבים שומר משמרת אחת בלילה, נקרא יישוב קטן. וכן אם שני שומרים בכל לילה ביישוב של שישים משפחות, זה נקרא יישוב קטן. כי לכל אחד יוצא לשמור אחת לשלושים יום, וזה נקרא זמן תכופ. אך יישוב שיש בו תושבים רבים, והתור לכל אחד הוא יותר מאשר פעם בחודש, נקרא יישוב גדול, כי אין תכיפות לשמירה, ואין הדבר מורגש כל כך. ובכל זאת מן הראוי שאלו שזמנם אינו כה יקר כמו זמנם של תלמידי חכמים, וזמנם הפנוי אינו מיועד ללימוד תורה, יפרישו מזמנם לתלמיד-הכם. שכן זמנו יקר לו; ובעצם זמן זה יקר גם להם, שהרי לימוד התורה אינו רק ענין פרטי של אותו תלמיד-הכם אלא בכך הוא קובע

מדין צדקה. אך הדברים אינם אמורים אלא בממון ולא בטירחת הגוף, מפני שהחייב להחזיק תלמידי חכמים הוא דווקא בממון ולא בטירחת הגוף.

ח. משמעות הכלל "גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות" היא שהמעלה של תלמוד תורה גדולה יותר, אבל ודאי שאדם חייב לבטל תורה לצורך הצלת נפשות שאינה יכולה להיעשות ע"י אחרים.

ט. מצוות בנין בית המקדש נדחית מפני לימוד תורה מפני שזוהי מצוה שיכולה להיעשות ע"י אחרים.

י. בזמן שההימנעות של תלמיד-חכם משמירה תגרום להטלת נטל קשה על אחרים, מסתבר שהשמירה תהיה מוגדרת כמצוה שאינה יכולה להיעשות ע"י אחרים.

יא. תלמיד-חכם חייב בשמירה כאשר גם הוא מודה שהוא זקוק לה.

ד. באופן עקרוני, יש לציבור זכות הבעת דעה מה לעשות במה שנשאר מכספי מחצית השקל, ואין לעשות בכסף זה דברים שהציבור אינו מעוניין ואינו מחוייב בהם.

ה. יש מחלוקת בין המפרשים בגידרה של הבעלות על כספי מחצית השקל לאחר גבייתם, אם הם שייכים לציבור בתור שותפים, ואז יש לשקלים זיקה אל התורמים (דעת רש"י, המרדכי והחתם סופר), או שהם שייכים לציבור כמושג מופשט, ואין לתורמים שום זיקה וזכות הבעת דעה על מה שיעשה בהם (דעת הרוגאצ'ובי).

ו. לדעת החתם סופר, אין הרוב יכול לכפות את דעתו על המיעוט להשתמש בכספי מחצית השקל להוצאות שאינם חייב בהן.

ז. לדעת החזו"א, אמנם תלמידי חכמים זקוקים לשמירה, אלא שהציבור מחוייב לשמור במקומם

סימן צז

תוקפה של רכישת זכויות לול במושב

שאלה *

המושב היה מבוסס על עקרון הערבות ההדדית. כשמשק היה שוקע בחובות, כולם היו נעשים ערבים לחוב. לכן חשוב מאד היה לחברים לחלץ משק מחובותיו, מלבד המצוה שבדבר, כדי שהמשק לא יפול לעול על כולם. חלוקת אמצעי הייצור גם היא נעשית דרך מוסדות הכפר, בעיקר המזכירות. לפי התכנון רשאי כל משק לגדל כמה מאות עופות בלבד. אולם במציאות לא כל חבר מגדל מספר כה מועט של עופות, מפני שאין הדבר משתלם. לכן נוצר מצב שבו

ראשי פרקים

שאלה

א. פרשנות החוזה

ב. מכירת זכויות שלא באו לעולם

ג. הקנאת ציבור בדבר שלא בא לעולם

ד. מכירת משק או מכירת זכויות

ה. הקניית כפל לשומר שלא דרך המפקיד

ו. הקניית זכויות דרך המוכר בלבד

ז. ההבדל בין כפל זקנס לזכויות לול

תשובה

מסקנות

* תשרי תשמ"ו.